

«კრებულის» დანიშნულებაზედ

1871 წელი

«კრებული» დღეის იქით ჟურნალათ გამოიცემა. ეს ცვლილება მარტო იმას კი არ ნიშნავს, რომ «კრებულის» წიგნები დანიშნულ ვადაზე გამოვლენ, თვეში ერთხელ, და უწინდელს მის შინაარსს ახალი ნაწილები – «მიმოხილვა», «კრიტიკა» და სხვ. დაემატება. არა. ჟურნალი, სხვა რამითაც განირჩევა სხვა და სხვა სტატიების კრებისგან. ხეირიან ლიტერატურაში ჟურნალის სახელი ისეთ გამოცემას ეძლევა, რომელსაც თავისი საკუთარი სული უდგია, თავისი დამდგარი აზრი აქვს და რომელიც ყოველი თავისი სტატიით, თითოეული სტრიქონით და სიტყვით ნიადაგ თავის დანიშნულ მიზანს მისდევს. ამას ემახიან ჟურნალის «მიმართულებას», მის დრომას, და ჩვენი «კრებული» დარწმუნებულია, რომ ხელ-ცარიელი არ გამოდის ლიტერატურულ ასპარეზზე, რომ იმას თავისი საკუთარი მიმართულება და დრომა გამოაქვს. როგორც ყოველი კაცის მოქმედების და მიმართულების ასახსნელათ უმთავრესი საგანი – მისი მიზანია, ისე ჟურნალის ხასიათის გამოსაკვლევათ მისი მიზნის გაცნობაა საჭირო. როცა ჩვენ გაცნობილი გვაქვს ვისიმე მიზანი და ის საშუალებები, ის გზა, რომლითაც ის თავის მიზნისკენ მიმართვას აპირებს, ჩვენ სრული სჯა შეგვიძლიან შევადგინოთ ამ პირის მიმართულებაზე და მოქმედებაზე. და რადგანაც ჟურნალის საქმეც ამნაირივეა, და მისი შრომა მით უფრო ადვილდება, რაც უფრო უკეთ და სრულათ გაცნობილი აქვს მკითხველს მისი მიმართულება, ჩვენ აქვე უნდა გამოვთქვათ მისი მიზანი, საშუალებები და მოქმედების გზა.

«კრებულს» ისევე მიზანი აქვს, როგორც უნდა ჰქონდეს თავის სიცოცხლეში ყოველ პატიოსან და ხეირიან კაცს, ესე იგი თავისი საზოგადოების ბედნიერება. როგორც ყოველ გონიერ კაცს, ამნაირ ბედნიერებათ მთელი საზოგადოებისთვის «კრებულს» ის მიაჩნია, რომ ყოველ კერძო პირს, საზოგადოების წევრს, მისი სხეულის და გონების ძალა რაც შეიძლება უფრო სრულათ გაეხსნას და ცხოვრებაში ამ ძალას, რაც შეიძლება, უფრო სრული დაკმაყოფილება მისცეს.

ამნაირი ბედნიერება ის მიზანია, რომელსაც მისდევს მთელი კაცობრიობა. მაგრამ იმის მიღწევას ქვეყანაზე ბევრი რამ უშლიდა და ეხლაც უშლის. ყველაზე უმთვრესი დაბრკოლება, რომელიც ნიადაგ ხვდებოდა და ხვდება კიდევ ამ მიზანს, ის საზოგადო აზრია, ვითომც ამ ბედნიერების მიღწევა თვითონ კაცს და კაცობრიობას კი არ შეუძლია, – ამ სიკეთეს ის ზეგარდმო უნდა მოელოდეს, ვითომ კაცის უბედობა საბრალო დედა-მიწაზე თვითონ კაცის აგებულების, ან და გარშემო ბუნების საქმეა, ვითომ კერძო პირს, ან კერძო პირების კრებას არა შეუძლიათ რა ამ უბედურების დასათურგვნელად და ბედნიერების მისაღწეველათ. «ასე უნებებია ბედს, ფიქრობენ საზოგადოდ ამ საგანზე, მაშ დავემორჩილოთ მის წმინდა განგებას»... კაცის ბედზე ძლიერ დიდი გავლენა აქვს თვითონ კაცს; ისეთი გავლენა აქვს, რომ იმას შეუძლია მთელი მხარის შეცვლა, მის ბუნებითი მდგომარეობის გადასხვაფერება და თავის სასარგებლოთ მოწყობა.

თუ კაცს და მის გონებას ამსიდიდე გავლენა აქვს თვითონ ბუნების გადასხვაფერებაზე, თუ კაცის ტვინს და შრომას შეუძლია, ბუნების კანონების გამოკვლევით და მათი გონიერათ ხმარებით, თვითონ ბუნების ხასიათის შეცვლა, რაღა თქმა უნდა, რომ წვრილმანობაში იმას მეტის მეტი

გავლენა უნდა ჰქონდეს სხვა და სხვა დაბრკოლებებზე, როლებიც იმას ცხოვრებას უმწარებენ და ბედნიერებას აშორებენ. მართლაც, რა გინდ დაბრკოლება აილო კაცის ცხოვრებაში, ყველა, თითქმის ისეთნაირი იქნება, რომ კაცის გონებას და შრომას მათი დათრგუნვა და მოგერიება შეუძლია, ან შეეძლება. ავიღოთ მაგალითად, ჟამი. უწინდელ დროს ეს სენი რომელიმე მხარეს რომ ეწვეოდა, მას შემდეგ მხარე თითქმის მოსრესილი დარჩებოდა: ხალხი გაილეწებოდა, და ვინც დარჩებოდა, იმას საზრდო აღარ ექნებოდა, რადგანაც ჟამიანობას ხვნა-თესვა სწყდებოდა. და ორმოცი, ხან ასი წელიწადი სჭიროდა ხალხს წელის გასამართავათ, ჟამის კვალის ამოსახოცველათ... განათლებულ ქვეყნებში კი ჟამმა და ამგვარმა სენებმა დიდხანია რაც თავისი საზარელი ხასიათი დაკარგეს, და უბრალო ავადმყოფობათ გადაიქცნენ, რომელიც თან და თან უფრო სუსტად და სუსტად ეპყრობა ხალხს, და მალე სრულიადაც გაქრება სწავლის და ხეირიანი ცხოვრების წინ... შენიშნულია, რომ ეს სენები, და საზოგადოთ ავადმყოფობა, უფრო ადვილად იჯაბნებს და ხოცავს მდაბიო ხალხს და იმ პირებს, რომელთაც შეძლება არ აქვთ ხეირიანი და გონიერი ცხოვრებით მათ ბუნების მოთხოვნილება დააკმაყოფილონ, ესე იგი, რომელიც ცუდ სადგომებში სცხოვრობენ, ცუდად ტანს იცმენ, ცუდი საზრდოთი თავს ირჩენენ და გადაჭარბებულ ჯაფაში არიან.

შენიშნულია, კიდევ, რომ ამ სენებს ყველაზე უფრო კარგად იგერებს, წამალი კი არა, ან ექიმის დახმარება, არა, – ხეირიანი და გონიერი ცხოვრება, საზრდო, და ის ხალხი, რომელიც, უფრო კარგად სჭამს და სვამს, კარგად ცხოვრობს, უფრო ნაკლებად იჩაგრება სხვა და სხვა სენების დროს. ამ ნაირთავე იქცევა ხოლერა, რომელმაც ამ უკანასკნელ დროში თავისი საშინელი ძალა დაკარგა, და ეხლა ის იჩენს ხოლმე თავის დამღუპველ გავლენას, იჯაბნებს მარტო ღარიბ, გაჭირვებულ ხალხს, რომელიც ცუდად იკვებს თავს და ცუდ, დახშულ ჰაერს სუნთქავს...

როგორც სენი, იმგვარათვე ყოველი სხვა ავადმყოფობაც იდრეკს მუხლს ხეირიანი ცხოვრების წინ. ხურება, ცივება, ყვავილი, წითელა, ხველა, ჭლექი, ერთი სიტყვით, თითქმის ყოველ-ნაირი ავადმყოფობა მეტის მეტად კლებულობს, თითქმის სრულიადაც ქრება იმ ხალხში ან იმ საზოგადოების ნაწილში, რომელსაც ხეირიანი ცხოვრების საშუალება აქვს, და მხოლოდ იმ უბედურ ხალხზე იმარჯვებს და ვარჯიშობს, რომელსაც ჯერ ჯერობით თავისი მდგომარეობის გაუმჯობესება ვერ მოუხერხებია, რომ კაცურ მდგომარეობაში კაცურ ცხოვრებას მიეცეს და ბედნიერებას ეღირსოს... მაშასადამე, გაჭირვება, რომელიც ბუნებისგან უძლური კაცის დაჩაგვრაში მდგომარეობს, და, რომელიც, ყველას აზრით უმთავრეს დაბრკოლებას შეადგენს კაცობრიობის ბედნიერებისთვის, ეს გაჭირვება, ვამბობთ, ჰქრება თვითონ კაცის შრომის და მოხერხების წინ, ემორჩილება კაცის ტვინს და ხასიათს, რადგანაც მისი უმთავრესი საფუძველი – კაცის ცხოვრების უხეირობა, საზრდოს და სადგომის უვარგისობა და ნაკლულეფანება არის. რაღა თქმა უნდა, რომ ამ მიზეზს კაცი ყოველთვის მოერევა.

მართლაც, რაა ცხოვრების მოთხოვნილება? რა სჭირია კაცის ბუნებას ისეთი, რომ თვითონ კაცს მისი შეძენა და შოვნა არ შეეძლოს? კაცის ბედნიერებისათვის ჩიტის რძე, ან ნატურის თვალი რომ იყოს საჭირო, ან მარტო ბულბულის ენებიდან დამზადებულ საზრდო ან სხვა, ამნაირათვე ძვირი და უპოვარი საგნები, უეჭველია, კაცს მათი შოვნა გაუმძნელდებოდა, არ შეეძლებოდა, და, ამისგამო, მისი მოთხოვნილება დაუკმაყოფილებელი დარჩებოდა, ესე იგი ის სამუდამოთ უბედური იქნებოდა. მაგრამ, აქვს, განა, კაცის ბუნებას ამისთანა მოთხოვნილებები? სანამ

სწავლულებს კაცის ბუნება არ გამოეკვლიათ, სანამ სწავლას არ დაემტკიცებია, რომ საზოგადოთ ყველა კაცების სხეული და არსება ერთ და იმავე კალაპოტზეა გამოყვანილი და ყველას ერთი და იგივე მოთხოვნილება აქვს, უმთავრეს საგნებში, მანამდი დიდი ხმა ჰქონდა იმ პირების აზრს, რომლებიც ამბობდნენ: კაცი მუდამ დალაგებული უნდა იყოსო, თორემ მის სურვილს, მის მოთხოვნილებას ბოლო არ ექნებაო. ამ აზრს ის შენიშვნაც ამტკიცებდა, რომ კაცის სურვილი გაუმადლრათ სჩანდა, პირველ დაკვირვებაზე, მაგრამ, სწავლამ რომ ეს საგანი ხეირიანად გამოიკვლია, აღმოჩნდა, რომ სურვილსაც და მოთხოვნილებასაც გარდუვლელი სამზღვარი ჰქონია დაწესებული ბუნებისაგან... წუთიერი მნიშვნელობა აქვს შიმშილით ან ნაკლულევანებით გაავათმყოფებულ «სურვილს». მოუტანეთ მშიერ კაცს, რომლის ფანტაზია ფერად-ფერად, ნაირ-ნაირ სასმელ-საჭმელს უხატავს, მოუტანეთ ამ კაცს ყოველიფერი, რაც კი მის ფანტაზიას წარმოუდგენია, და დაუდგით წინ სულ ერთიანათ, თუ ბიჭია, გაასაღოს მეთედი, მეთედი მაინც, იმის, რასაც დამშეული შეხაროდა და ნდომულობდა. ის მაშინვე ეცემა ნოყიერ საჭმელს, ხორცს, პურს, ღვინოს და მარტო იმდენს შეჭამს და შესვამს, რამდენიც მის დამშეულ სტომამქს სჭიროდა: დანარჩენი ხელ-უხლებელი დარჩება, და გამძღარი კაცი შეზიზღებით მოაცილებს თვალს ნანატრ საგნებს, და რა გულის წრფელობით იტყვის: «ამაო ამათაო».

დიდი განსხვავებაა, მაშასადამე, კაცის ბუნების ნამდვილ, რეალურ მოთხოვნილებას და ცრუ წუთიერი ფანტაზიის სურვილს შუა, როგორც ცხოვრებას და სიზმარს შუა, ამნაირი სურვილი თითქმის არც არსებობს, ის ავათმყოფი, შეწუხებული ტვინის და სხეულის ბოდვია... ერთ ხანს სწავლულებს შუა დიდი გავლენა ჰქონდა ერთ ახირებულ მომაკვდინებელ აზრს: კაცობრიობა, ასწავლიდენ ეს სწავლულები, მეტის მეტად ჩქარა იზრდება და მრავლდება; ოც და ოთხ, ხუთ წელიწადში, ხალხს გაორება შეუძლია, შემდეგ ოც და ხუთ წელიწადში გაოთხება და სხვა კაცის საყოფი საზრდო კი დედამიწაზე უფრო ნაკლებათ, გვიანათ მატულობსო, ასე რომ კაცობრიობას ძლიერ ძალე საზრდო სრულიად შემოაკლდებაო. ამ აზრმა შეაშინა და აღაშფოთა ბევრი სწავლული და ბევრ კეთილ კაცს დაუბნია გზა და კვალი. მაგრამ ცოტა ხანს შემდეგ, ამ უკანასკნელ დროში, სწავლამ სულ სხვანაირი აზრის სიმართლე დაამტკიცა. დამტკიცდა, მაგალითად, რომ ბუნებაში ერთობა სუფევს, რომ ბუნების ძალა ყოველგან ერთი და იგივეა, რომ ბუნებაში სხვა და სხვა ნაწილებს შუა სრული დამოკიდებულება და თანხმობა არის. როგორც ხის ზრდა სრულიად დამოკიდებულია იმ მიწის თვისებაზე, რომელზედაც ამოსულია ხე, როგორც მიწის დაშრობა და უვარგისობა ხის ზრდას ბოლოს უღებს და მიწის გაუკეთესება ხეს ხელახლავ ახარებს და ადიდებს, სწორეთ აგრეთვე ყოფილა კაცის გამრავლებაც დედამიწაზე. სტატისტიკამ შენიშნა, მაგალითად, რომ როცა პური ძვირი ყოფილა ინგლისში და ზოგიერთ სხვა ქვეყნებში, იქ ნაკლები ყოფილა ორსულობის და დაბადების რიცხვიც და როცა პური და საზრდო გაიაფებულა, მაშინ შესაფერად გამრავლებულა ახალ დაბადებულებიც. საზრდოს ნაკლოვანებას, როგორც წინეთ იყო ნათქვამი, მარტო დაბადებაზე კი არა, სიცოცხლის სიგრძელე ზედაც აქვს გავლენა: რაც უფრო უხვია რომელიმე ქვეყანაში, საზრდო და სხვა საჭირო საგნები, მით უფრო დიდხანს სძლებს ხალხი, მით ნაკლებია მკვდრების რიცხვი, მაშასადამე მით უმრავლესია თვითონ ხალხი... აქედამ, ვგონებთ, ნათლად სჩანს, რომ კაცობრიობას ყოველთვის ექნება იმდენი საჭირო საგნები, რამდენიც მისთვის საჭიროა ცხოვრებაში.

მაგრამ ქონვა და მოხმარება ერთი და იგივე საქმე როდია. შეიძლება რომ საზოგადოთ, რომელიმე ქვეყანაში, საკმაო საზრდო და სიმდიდრე იყოს, და ამ ქვეყნის ხალხი კი შიმშილით კვდებოდეს და გაჭირვებით ცხოვრობდეს უთავბოლო ან უხეირო გაწყობილების გამო... წარმოვიდგინოთ, მაგალითად, რომ ახალციხის მაზრაში ძლიერ ბევრი პური მოდის და ბევრი ხორაგია. ჩვენ ვიცით, რომ ზოგიერთ სხვა ადგილებში, მაგალითად თფილისის მაზრაში, პურიც ნაკლები მოდის და ხორაგიც ძვირობს. როცა ზაფხული დგას და ხეირიანი ტაროსი ჩვენ ბუნებურ გზებს ცოტა ოდნაათ გასავლელათ ხდის, ახალციხის მაზრიდან პური გადმოაქვთ, და ის საზრდო, რომელიც ახალციხეს მომეტებული იყო და ტყუილად უნდა წამხდარიყო, თფილისში ისეთ პირებზე სადდება, რომელთაც პურის სიძვირე აწუხებდა და ეტყობოდა. მაგრამ, წარმოვიდგინოთ, რომ თოვლმა ჩვენში უხეირო გზები და გადაუვალი მთები შეკრა, ან წარმოვიდგინოთ, რომ ახალციხის მაზრას სულ არაფერი გზა არა აქვს თფილისელთან მისვლა-მოსვლისათვის. მაშინ, რასაკვირველია, მომეტებული ხორაგი უსარგებლოთ უნდა დალპეს თვითონ ახალციხის მაზრაში, და თფილისის მაზრის მცხოვრებლებს კი ხორაგის ნაკლულოვანება უნდა აწუხებდეს.

საზრდოს და სიმდიდრის უვარგის განაწილება სხვა და სხვა მაზრებს და პირებს შუა, გვიჩვენებენ, რომ ამ განაწილების მიზეზიც, როგორც სხვა დაბრკოლებები, კაცის ძალას ქვეშ არიან. უეჭველია, ვგონებთ, რომ გზების გამართვა კაცს თითქმის ყოველგან შეუძლია, თუ მოხერხება, ცოდნა და შეძლება აქვს. პრუსიელებმა ოცდა რვა დღეში მთიან და მდინარეებიან ადგილში ოცდა თორმეტი ვერსის რკინის გზა გამართეს, შარშანდელი ომის დროს, ფრანგულებმა ერთი უშველებელი ტალის მთა გახვრიტეს (მონ-სენი) და შიგ მშვენიერი რკინის გზა გაავლეს. ისე, რომ ტალის ტუნელს რამდენიმე ვერსი აქვს სიგრძე, და ზედ თითქმის მყინვარის (ყაზბეგის) ოდენა მთა აწევს. რკინის გზები გამართულია მდინარეებზე, მთებში, ორმოებში, წყლის ძირში, სახლების ჭერზე და ქუჩებს ქვეშ, ერთი სიტყვით ყველგან, სადაც კი საჭიროება თხოულობდა; აგრეთვე მოგონილია სასტიკი სასჯელი პურის და სხვა ხორაგულობის შესყიდვისათვის და მერმე ფასის მომატებისათვის. მოგონილია პურის საზოგადო მაღაზიები და ცენტრალური ფულის კრება (ფონდი) უპურობის დროს საზოგადოებისათვის და ხალხისათვის ხელის გასაწყობლად, მოგონილია (როგორც რუსეთში იყო 1868წ.), საზოგადოების ფულით და ამორჩეული პირების ხელით, იაფ ადგილებში პურის ყიდვა და გაჭირვებულებში მიტანა, იქ დამშვეულებში დასარიგებლათ, სესხათ... ერთი სიტყვით, კაცს შეუძლია თავისი გონებით და შრომით მოიგერიოს თავიდან ის დაბრკოლება, რომელიც წარმოდგება საზრდოს უსარგებლო განაწილებისაგან... მაგრამ, «შეუძლიაო» რომ ვამბობთ, ეს მართლა იმას კი არ ნიშნავს, რომ ყოველს კერძო პირს წამოდგომის და ხელის განძრევის მეტი არა სჭირია რა ამ დაბრკოლებების დასარღვევლათ. შეუძლიან აქ მარტო იმას ნიშნავს, რომ მცოდნე, შემძლე, გამტან კაცებს, ერთათ რომ შეიკრიბონ და თავდარიგინათ საქმეს ხელი მოჰკიდონ, შეუძლიანთ ბოლოს, დიდი ცოდნის და შრომის ფასათ, ამ დაბრკოლებების მოგერება და დათრგუვნა. მაშ ამ საქმეში ცოდნას და შრომას დიდი მნიშვნელობა ჰქონიათ. რა ნაირი ცოდნა და რა ნაირი შრომაა საჭირო ამ გარემოებაში?

უეჭველია, ვგონებთ, რომ ზემოხსენებულ დაბრკოლებებს ერთი უმთავრესი და საერთო წყარო აქვთ – კაცის ბრძოლა ბუნებასთან, ბუნების დამჩაგვრელი ძალისგან გათავისუფლების

სურვილი, ბუნების სასარგებლო ძალით სარგებლობის ნდომა. მაგრამ, როგორ ებრძვის კაცი ისეთ საგანს ან ძალას, რომელსაც არ იცნობს, რომლის მნიშვნელობა და ხასიათი გამოკვლეული არა აქვს? ბუნებას კი არა, ბავშვს რომ შეეხება ბრძოლაში თვალ ახვეული კაცი, ის მაინც დამარცხებული, და იქნება დამახინჯებულიც, გამოვა. ბრძოლაში პირველი საჭიროება – მოწინააღმდეგეს ხასიათის, ძალის, მდგომარეობის და ჩვეულებების გაცნობაა. მაშასადამე, კაცისათვის, რომელიც ამ ქვეყანაში ბედნიერებას და ხეირიან ცხოვრებას ეძებს, ყველაზე უსაჭიროესი ცოდნა – ბუნების გამოკვლევაა. არც ერთი ცოდნა არ აძლიერებს კაცის გონებას ისე, როგორც ბუნების ცოდნა. როცა კაცი, სხვა და სხვა კერძო წვრილმან დაკვირვებებს შემდეგ, იქამდე მიაღწევს, რომ შეაგროვებს და შეადარებს ერთმანეთთან სხვა და სხვა კერძო ცოდნას ბუნების მეცნიერებისას, როცა ის საერთო ანგარიშს უზამს თავის ცოდნას ბუნებაზე და ჯამს გამოიყვანს წვრილმანი ბუნების კანონებიდან, ის ერთ უმთავრეს აზრს დაადგება: «ბუნება ერთია, ყოველი მისი მოვლინება ერთ და იმავე უმთავრეს ბუნების კანონს ემონება; კაცის ცხოვრებაც ერთი ამ ნაირი მოვლენათაგანი არის, რომელიც ყველაფერში ბუნების კანონს მისდევს. ბუნება არც მტერია კაცის, არც მეგობარი, არც სიკეთე უნდა მისთვის, არც სიავი; ბუნებაში არც ერთი არსება არ მოიპოვება, რომელსაც დანიშნულება ჰქონდეს კაცის მოყვრობა ან მტერობა. თვითონ კაცია თავის ბედის გამწყობი: თუ იმან გაიგო ბუნების თვისება, და ამ თვისების შესაფერათ გაიმართა ცხოვრება, ის ბედნიერება იქნება. სანამ იმას არ მოახერხებს, საბრალო და გაჭირვებულ მდგომარეობას ვერ სცილდება».

ეს აზრი მეტის მეტად სასარგებლო და კეთილმოქმედია კაცის ცხოვრებისთვის. ცხოვრების სიმძიმე დიდხანს ჰჩაგრავდა კაცს, დიდხანს აწუხებდა მის გონებას და გულს, ხშირათ გამოითხოვდა იმას საბრძოლველათ, მაგრამ კაცს ერთი აზრი ნიადაგ ხელფეხს უსხლტდა, ნიადაგ გულ-ხელ აკრეფინებდა: «ეს ბედის საქმეა», «ასეა ზეგარდმო დაწესებულიო». ეხლა იმას შეუძლია დარწმუნდეს, რომ ბედის საქმე არა არისრა, არც ზეგარდმო ყოფილა დაწესებული მისი მდგომარეობა. ამ ნაირათ, ბუნების მეცნიერება გულ-ხელ დაკრეფილ კაცს თავისი ფილოსოფიით ამხნევეს, და თავისი წვრილმანი დაკვირვებებით და ცოდნით ხელში ათასნაირ იარაღს აძლევს, ცხოვრების გასაუმჯობესებლათ... ჩვენ გვაკლია ეს ცოდნა, – ეს ნამეტნათ რბილათ არის ნათქვამი, უნდა გვეთქვა: «ჩვენ არაფერი გაგვეება ამ ცოდნისა».

ჩვენი ქვეყნის უწინდელი ცხოვრება ისეთ რიგათ იყო გაწყობილი, და ისეთ გარემოებებში მდგომარეობდა, რომ ჩვენ ხალხს არც დრო და არც შეძლება ჰქონდა თავის საკუთარ ცხოვრებას დაკვირვებოდა და იმ ნაირათ გაეწყო თავისი მდგომარეობა, როგორაც მის სარგებლობას და სიკეთეს შეეფერებოდა. ყოველ მხრით ჩვენ გვაწუხებდა გარეგანი მტერი: ოსმალო, სპარსი, ლეკი თითქმის ყოველ დღე გვესეოდა თავზე, და ჩვენ ხალხს ნიადაგ მარტო ერთი საზოგადო აზრი და საქმე ჰქონდა, – თუ როგორ დაეფარა თავი ამ შესვენიდგან, რა გზით დაეცვა თავის ქვეყნის და ოჯახების სიმტკიცე და თავისუფლება. ოღონდ უწყალო და ამკლებელ გარეგან მტერს გადარჩენოდა ჩვენი ხალხი, და შინ რა ბედი დაემართებოდა, რა გაწყობილებაში იქნებოდა, ამას ის აღარ ეძებდა... ყოველ ხალხისთვის ცოტაოდნათ მაინც სასარგებლოა ხანდისხან მეზობელთან და გარეგან მტერთან მისვლა-მოსვლა და შეტაკება; მაგრამ ეს სარგებლობა მარტო მაშინ წარმოდგება, როცა რომელიმე შემოდველებული წესით დახავსული ხალხი უკეთ გაწყობილ და ხეირიანად აღზდილ ხალხს ეყრება. მაშინ ის თავის მეზობლიდგან ახალ წესს და სიკეთეს იღებს.

თავის ცხოვრებას აძლიერებს, თვითონ უკეთესდება და ცოტა ხანს შემდეგ გაახლებულ ხალხათ გამოდის. ამ ნაირი როდი ყოფილა ჩვენი ქვეყნის მდგომარეობა: იმას გარშემო მტერი ერტყა, რომელიც მის შვილებს გარეთ არ უშვებდა განათლების და გამოცდილების მისაღებათ; მართალი რომ ვსთქვათ, არც ჩვენები ეძებდნენ ნამეტნათ ამ განათლებას, ამიტომ რომ არსაით მისი სიკეთის მაგალითს არ ხედავდნენ. მართლაც, ჩვენი მტრები ყველანი იმნაირივე ველურ და ადამის წლის მდგომარეობაში იყვნენ, როგორც ჩვენ თვითონ. იმათაც ცხოვრების მეცნიერებათ, ხელმძღვანელათ მართო მამაპაპური ჩვეულება და აზრები ჰქონდათ; იმათაც ჩვენსავით თავიანთი მახინჯი საზოგადო განწყობილება ღვთის განგებისგან დაწესებულათ მიაჩნდათ. ისე რომ მისი გაუმჯობესების, შეცვლის ან გადასხვაფერების აზრი იმათ თავის დღემაც თავში არ მოსვლიათ. ამ მიზეზების გამო ცხოვრება კუს სიარულით მიმდინარეობდა, სწორეთ ისე, როგორც ასი და იქნება ათასი წლის წინათაც...

ბოლოს, ჩვენზე უკეთ გაწყობილმა და უმჯობესმა ცხოვრებამ თავი შემოჰყო ჩვენში. რასაკვირველია, ჩვენ იმის მისაღებლად დამზადებული არ ვიყავით, და ამის გამო დავრჩით გამტერებულნი, თითქო საქმე ჩვენ სრულიადაც არ შეგვხებოდა. მაგრამ ნელ-ნელა, ცოტ-ცოტა ჩვენ ვრწმუნდებოდით, რომ ახალ ნანახ წესს და განწყობილებას ბევრი ისეთი მხარეები ჰქონია, რომელნიც ჩვენებურს ათი ათასჯერ სჯობდენ. ჩვენ სრულიადაც დავრწმუნდით, რომ ევროპული წესი და ცხოვრება, ევროპული მეცნიერება ჩვენ სამაგალითოთ უნდა მიგვაჩნდეს.

როცა ჩვენ ყური ვადევნეთ ამ წესს, ცხოვრებას და მეცნიერებას, გავიგეთ, ცოტ-ცოტა, რომ არც ევროპას ღირსებია იაფათ ეს სიკეთეები. ჩვენ შევიტყვეთ, მაგალითად, რომ ევროპის ცხოვრებას ბევრი კალაპოტი გამოუცვლია, ბევრი ჭახრაკი და ვაივაგლახი უნახავს, სანამ იმ ნაირ განწყობილებამდი მისულა, რომელსაც ჩვენ ეხლა უნდა შევნატროდეთ და კიდევ შევნატრით. ჩვენ შევიტყვეთ, რომ იქაურ ხალხებს პირდაღებული და გულხელდაკრებილი კი არ მოუცდიათ ამ ბედისთვის, და არც ეს სიკეთეები ზეციდან ჩამოცვენიათ. არა, იმათ ძლიერ ბევრი უშრომიათ, ბევრი უმეცადინებიათ, ბევრნაირი საცადი უსინჯავთ, სანამ ეხლანდელ თავიანთ მდგომარეობას და მღიმარე ბედს მოიპოვებდენ... მაშასადამე, რაკი ჩვენ ვგრძნობთ, რომ ჩვენთვის მეტის მეტათ შესახარბებელია სხვა ქვეყნებში გავრცელებული განათლება და კეთილდღეობა, რაკი ჩვენ ვიცით, რომ ეს განათლება და კეთილდღეობა იმათ თავიანთ აკვანში როდი უპოვიათ, ჩვენ უნდა დავაკვირდეთ და გამოვიკვლიოთ, თუ რა ნაირათ და რა გზით მიაღწიეს განათლებულმა ხალხებმა თავიანთ კეთილდღეობამდი, რა და რა წესი და განწყობილება მოუგონიათ იმათ ამ კეთილდღეობის დასაფუძნებლად და გასამდიერებლათ. ჩვენ არც ამ გზას ვიცნობთ, ჯერ, არც ამ წესს. ჩვენი უმეცრება ამ საგნებში ისეთი უსაზღვროა, რომ ზოგიერთი იშვიათი განათლებული პირებიც რომ გვირეგია ჩვენში, იმათაც არ იციან ხეირიანათ ეს გზა და წესი.

საზოგადოება ხომ, რასაკვირველია, სრულიად უმეცარია ამ საქმეში... ეს გარემოება მით უფრო სამწუხაროა, რომ საზოგადოების ცხოვრებაში ძლიერ შესანიშნავი გავლენა და ძალა აქვს თვით ამ საზოგადოების აზრს და მისი გონების და ზნეობის გახსნას. საზოგადოების ცხოვრება ისე იწყობა, უმეტეს ნაწილად, როგორც სურს თვითონ საზოგადოებას. მაგრამ, რა სურვილი უნდა ჰქონდეს, ან რა ხასიათით უნდა ეძებდეს თავისი სურვილის დაკმაყოფილებას ისეთი საზოგადოება, რომელსაც აზრის და ზნეობის ცხოვრებაში არა გაეგება რა, და რომლის ტვინი მართო კერძო, წვრილმან სარგებლობაზე ზრუნავს? რა ნაირად უნდა მოქმედებდეს, საითკენ

უნდა მიიწევდეს ისეთი საზოგადოება, რომელსაც არც სხვა ხალხების მაგალითი უძევს თვალს წინ, არც საკუთარი მდგომარეობის გაცნობა და დაფასება შეუძლია? ვინ ან რა უნდა ყავდეს იმას ხელმძღვანელათ? რა უნდა ჰქონდეს მიზნათ, რა და რა საფუძველი უნდა ედვას მის შრომას და სურნელს, რა ძალას უნდა ხმარობდეს ის თავისი მიზნის მისაღწევათ? – ამ კითხვაზე არავის პასუხის გაცემა არ შეუძლია, ამიტომ რომ ის მეცნიერება, რომელიც ამ კითხვებს იკვლევს და ხსნის, ჩვენთვის უცნობი და დახშულია.

ეს მეცნიერება ხუმრობა რამ არ უნდა ეგონოს მკითხველს. მისი მიზანი, როგორც წინეთ ნათქვამი იყო, კაცობრივი საზოგადოების დაფუძნება და გაძლიერებაა. მაგრამ ის უსაფუძვლო გულკეთილობაზე და სურვილზე კი არ არის დაფუძნებული, იმას გაუხილავს სხვა და სხვა ქვეყნების ცხოვრება, სხვა და სხვა შემთხვევების ერთმანერთზე დამოკიდებულება და სხვა და სხვა ხალხების წარსული და ეხლანდელი ბედი, და ამ განხილვის დროს ისეთი სამეცნიერო კანონები დაუნახავს, რომელთაც ყოველთვის და ყოველგან ემონება კაცობრივი საზოგადოება. ეს კანონები ერთ, საქვეყნო, ბუნების კანონს ჩამოგავენ

და როგორც ბუნებაში ყოველივე ბუნების კანონს ემონება და მისგან იღებს თავის ძალას და სიცხოველეს, ისე საზოგადო ცხოვრება, თავის უნებურათ და უცოდნელათ, ასრულებს საზოგადოების მეცნიერების კანონებს და უსაყვედუროთ, უცილებლათ მისდევს მის ნებას... საზოგადო ცხოვრებაში არაფერი ხდება უეცრათ და უმიზეზოთ, ისე, რომ საზოგადო ცხოვრების ნიადაგ და შეუცვლელ კანონებს არ ემონებოდეს. როგორც ბუნებაში ერთ მოვლენას ათასნაირ სხვა მოვლენასთან კავშირი და დამოკიდებულება აქვს, ისე საზოგადო ცხოვრების მოვლენები ერთმანეთში ჩართული და ერთი მეორეზე დამოკიდებულები არიან... შემოიღეთ ამ ნაირ საზოგადოებაში ხეირიანი სამართალი, დაარწმუნეთ ხალხი, რომ მის ქონებას და შრომას, უიმისოთ, ვერავინ შეეხება, დაარწმუნეთ საზოგადოება, რომ მიცემული პირობა ასრულებული იქნება, გასესხებული ვალი – ამოღებული, დაჩაგრულს – სამართალი მიეცემა, და მაშინ ნახეთ, რა ნაირათ გაშლის ფრთებს ამ საზოგადოების ეკონომიური ცხოვრება, რა აღებ-მიცემა და მისვლა-მოსვლა გაიმართება იმაში, რა სინათლე გავრცელდება ამ მისვლა-მოსვლის გამო და რამდენათ გაუკეთესდება და გამრავლდება მთელი ხალხის მდგომარეობა და სიმდიდრე, მისი ხასიათი და ზნე, – იმ უბრალო მიზეზით, რომ უხეირო და მოქრთამე სასამართლოს მაგიერ, დაწესდა პატიოსანი და პირუთენელი სამართალი. ამ ნაირივე მაგალითებს წარმოგვიდგენს ჩვენ თითქმის ყოველი კერძო მხარე ხალხის ცხოვრებისა. სასწავლებელს, ერთმანერთის დახმარებას და ხელის გაწყობას ბანკებით და სხვა და სხვა ამხანაგობებით, გზებს, სხვა და სხვა წოდების მდგომარეობას და სიმართლეებს, ერთი სიტყვით ყველაფერს, თვალ-უწვდენელი გავლენა აქვს მთელი ხალხის ცხოვრებაზე, და არა მარტო ორიოდე პირზე...

– სასწავლებელში, ნამდვილი, გამოსადეგი მეცნიერების მაგიერ, ბავშვებს უსარგებლო და უსაფუძვლო საგნები რომ ვასწავლოთ, ისინი ცხოვრებაში სხვებსავით ხეპრენი გამოვლენ – განსხვავება მარტო ის იქნება, რომ იმათ განათლებულის სახელი (მარტო სახელი!) ერქმევათ. მათი საქციელი და ცხოვრება, მათი მაგალითი სრულიად უწინდელი გაუნათლებელი ხალხის ყოფა-ქცევას ჩამოემსგავსება, ზოგიერთი ახალი ფრაზების ხმარების გარდა,

მაგრამ ფრაზებში ხომ არ მდგომარეობს კაცის მოქმედება და ხასიათი... მასასადამე, «საზოგადოების მეცნიერებაში» უნდა ვეძებოთ ჩვენ იმ კითხვის ახსნაც, თუ რა ნაირი, როგორი და რა მიზნისანი გაწყობილება (სამართალი ვარ, თუ სასწავლებელი, ბანკი, თუ საავადმყოფო და სხვ.) უფრო გამოსადეგი და სასარგებლოა საზოგადოებისათვის, რომელს და რა შედეგი მოსდევს, რა და რა სარგებლობა და ვნება. «საზოგადოების მეცნიერებას» უნდა მოვთხოვოთ ჩვენ იმ საქმის ახსნაც, თუ რა და რა ნაირ მდგომარეობაში, რა და რა ნიადაგზე ხარობს და ძლიერდება სხვა და სხვა გაწყობილება, და რა ჰავა სწყენს იმას, რა ჰავა არგებს. – როგორც ერთი მხარედგან მეორეში გადარგული ვაზი შესაფერ ნიადაგს და ჰავას თხოულობს, უიმისოთ თავის ხასიათს და თვისებას კარგავს და ცოტა ხანის შემდეგ იმნაირ ვაზათ იქცევა, როგორც უწინ იმ ნიადაგზე იზრდებოდა, სწორეთ იმავე ნაირათ იცვლის თავის ხასიათს და თავის თვისებას ყოველი საზოგადო გაწყობილება, თუ თავისი შესაფერი სხვა გარემოებებიც არა აქვს...

მიუბრუნდეთ კიდევ მეორე მაგალითს, – ნასწავლი ყმაწვილის მოქმედებას საზოგადოებაში... ასიოდე ყმაწვილს, რომელთაც სახელმწიფო ხარჯით უმაღლესი სწავლა მიიღეს, და რომელთაც ეხლა ას-ასი და ორას-ორასი თუმანი შემოსავალი აქვთ წელიწადში, ადვილათ შეეძლოთ სახელმწიფოსთვის, საზოგადოებისთვის და ხალხისთვის მათზე დანახარჯი ფულის და შრომის დაბრუნება, თითო-თითო ყმაწვილი მაინც რომ გაეზარდათ თავის საკუთარ ხარჯით, და ორასი თუმნიდან ათის თავი მაინც გადაედვათ ამ საქმისთვის. ეს ჩვენში თითქმის არავის არ უქნია, არავის არ აუსრულებია თავის მოვალეობა... აქედან სჩანს, რომ «საზოგადოების მეცნიერებას» ერთნაირ კითხვაზე კიდევ უნდა მოვთხოვოთ ჩვენ პასუხი: იმაზე თუ რა მნიშვნელობა აქვს საზოგადოების წევრების ხასიათს, ზნეს და პატიოსნებას.

ქვეყანაში ჯერ არც ერთი სიკეთე, არც ერთი სასარგებლო საქმე არ გარიგებულა უხეირო და სუსტი კაცის ხელით, არც ერთი ამამაღლებელი აზრი არ დაბადებულა მის თავში. რაც კაცობრიობას სახეირო და სასახელო რამ ღირსებია თავის სიცოცხლეში, ეს ყველაფერი გაუკეთებია მისთვის მაღალი და პატიოსანი ხასიათის პირებს, რომელნიც თავიანთი აზრით, მოქმედებით და ხასიათით ამშვენებენ, აუკეთესებენ და ასახელებენ კაცობრიობას. უწმინდური ხელით წმინდა რამ თავისი დღეში არ გაკეთებულა, ეს ყველასთვის ცხადი ჭეშმარიტებაა. ყოველ საქმეს, ყოველ მიზანს კაცის შრომა და ძალა სჭირია, ისეთი შრომა და ძალა, რომელსაც ათასნაირი დაბრკოლების დათრგუნვა შეეძლოს. უეჭველია, რომ მთელი ხალხი, მთელი საზოგადოება თითონ ყველა თავის საქმეებს ვერ გამართავს, რადგანც უმეტეს ნაწილს თავთავის კერძო საქმე და კერძო სარგებლობა აქვს, და ათასი კაცი ერთ საქმეს რომ დაეხვიოს, ეს საქმე ამ დახვევით ვერ იხეირებს. იმისგამო საზოგადო ცხოვრება ისეთ რიგათ იმართება ყოველგან, რომ საერო, საქვეყნო საქმეებს სანდო პირები მმართვენ... იმათ უკისრიათ მთელი საზოგადოების წინმძღომლობა, მისი სარგებლობის და კეთილ-დღეობის დაცვა და ყურისგდება, მისი ბედის გაუკეთესება. ამ მიზანს, როგორც წელან ვამბობდით, აუარებელი დაბრკოლებები აძნელებენ, და ამ დაბრკოლების მოსაცილებლათ, ამ მიზნის მისაღწევათ, ესე იგი საზოგადო ბედის გასაუკეთესებლათ, საჭიროა საზოგადოებისთვის მხნე, გონიერი, შეურყევლათ პატიოსანი და ნიჭიერი პირები, რომელთაც თავის საკუთარი სარგებლობა და მიზანი სრულიადაც არ უნდა ჰქონდეთ, რომელნიც საზოგადო საქმისთვის უნდა ცხოვრობდენ და საზოგადო მიზნისთვის უნდა კვდებოდენ... განა ბევრია მისთანა საუცხოვო პირი, მისთანა

დედა მიწის მარილი, უშრომელოთ ხავსიანდება და ღპება საზოგადო ცხოვრება და ხასიათი? – ჩვენ ვცხოვრობთ რბილ, ჩვილ დროებაში. ჩვენი ხასიათი, ჩვენი ზნე მეტის-მეტად მომტყდარი, უგულო და უსულო შეიქნა. დაბრკოლებასთან ბრძოლა კი არა, ჩვენ დაბრკოლების აზრიც გვაშინებს. ჩვენ გვსურს, რომ საზოგადო სიკეთე შემწვარი, გამომცხვარი, მარილ წაყრილი ჩაგვიცვინდეს პირში. ჩვენ კბილის მოქნევაც გვეზარება ამ სიკეთით სარგებლობისთვის; დაბრკოლების მოშორებას, ბრძოლას და მიზნის მიღწევას ვინღა დაეძებს, ჩვენ იმისიც კი გვერიდება, რომ ნაცნობს, მეგობარს პირში ისეთი აზრი არ უთხრათ, რომელიც მისას არ ედარება, რომელიც მისი საწყენი და წინააღმდეგია. ამნაირ შემთხვევაში ჩვენ ათასფრათ ვარბილებთ ჩვენ აზრს, მისს ბამბით და ვარაყით შეხვევას ვცდილობთ, იქნება მსმენელმა არ იწყინოს, ვინცობაა, და ჩვენი სამდურავი გულში არ ჩაისახოსო... საზოგადო საქმე, საზოგადო მიზანი, სარგებლობა? ვინ არ ხარხარებს ჩვენში, როცა ამ სიტყვებს ყურს მოჰკრავს. ვის არ მიაჩნია ისინი ბავშურ ოცნებათ, სიტუტუტუტ. «ჩემი რაა, რას დავებებ», – ეს სიტყვები ვის არ ადგია ენაზე, ყოველთვის, როცა «საზოგადო სარგებლობა» ჩაეწვეთება ყურში? ვის არ მიაჩნია ეს სიტყვები იმ უცნაურ და თვალმაქცურ მარგალიტათ, რომლითაც ადვილათ შესაძლებელია «საზოგადო ცხვრის» გაკრეჭა და «საზოგადო მატყლით» თავისი საკუთარი ტყავის და სხეულის გათბობა?...

განა ბევრია იმისთანა საუცხოვო პირი, იმისთანა ქვეყნის კეთილისმყოფელი, რომელმაც დაანახოს დაბნეულ საზოგადოებას, რომ საზოგადოს სიკეთე ჩვენი, ესე იგი შენი და ჩემი სიკეთეა, რომ რაც უფრო მკვიდრი და ვრცელია საზოგადო სარგებლობა, მით უფრო მკვიდრ და შეურყეველ საფუძველზე დამყარებულია ყოველი კერძო პირის სიკეთე და კეთილდღეობა? ბევრია იმისთანა პირი, რომელიც ჩაგვიდგამს ჩვენ ამ «საზოგადო სულს», გვიჩვენებს ამ საზოგადო მიზანს, გაგვიმაგრებს ხასიათს, აგვიმაღლებს გრძნობას, არ მოერიდება დაბრკოლებას და მიგვაწვევინებს საზოგადოების მაღალ მიზანს, – ყველას და თითოეულის ბედნიერებას?...

...უდარდელათ, უზრუნველათ უცქერით ჩვენ ყოველ გვარ უხეირობას, სიცუდეს და ავკაცობას, თითქო ეს საქმე ჩვენ არ შეგვებოდეს, თითქო ჩვენი მახლობელი ჩვენი სისხლის არ იყოს და მის ბედს და უბედობას ჩვენზე არაფერი გავლენა არ ჰქონდეს. ჩვენ შეურყეველათ ვსტკბებით ჩვენ საკუთარს კერძო ცხოვრებაში, სანამ ჩვენ საკუთარ ტყავს არ შეეხება ის სენი და ის ვნება, რომელიც წინეთ ჩვენს მახლობელს მიადგა. მაშინ კი ჩვენ ხმა-მაღლა ღრიალს და გოდებას ვიწყებთ. მაგრამ, ჩვენს უბედობას მახლობელი იმნაირივე გულგრილობით გულხელდაკრეფილი დაცქერის, როგორითაც ჩვენ მის უბედურობას დავყურებდით, თითო თითოს, ცალ-ცალკე, ნელნელა, შეუნიშნავად გვჭამს ჩვენი ზნეობითი სენი და ჩვენ კი უხასიათობისა და უზრუნველობის გამო, არ ვსცდილობთ, რომ ერთად, ძმურათ თავიდან მოვიცილოთ ზემოხსენებული სენი, რომელიც ყველას ცალცალკე, მაგრამ მაინც ყველას ერთნაირათ, გვაწუხებს და გვამდაბლებს...

* * *

მკითხველს, ალბათ, ჰგონია, რომ ჩვენ მეტის-მეტათ გადაუხვიეთ ამ ნაწერის საგანს – «კრებულის» დანიშნულებას – და ისეთ საგნებს შევეხებით, რომელთაც არაფერი დამოკიდებულება არა აქვთ ჟურნალის ხასიათზე. ამ შემთხვევაში ის სცდება: რადგანაც ყოველი

ხეირიანი ჟურნალის დანიშნულება იმაში მდგომარეობს, რომ საზოგადო მდგომარეობა გამოხატოს და საზოგადო მიზანს მიუახლოვოს თავისი საზოგადოება, «კრებულსაც» (რომელსაც ხეირიან ჟურნალათ ყოფნა ჰსურს), უნდა თავდაპირველათვე გაესინჯა თავისი მომავალი გზა, ესე იგი გამოეკვლია საზოგადო საჭიროება და გამოეძებნა ის საშუალება, რომლითაც შესაძლებელია თანადროული ცხოვრების გაუმჯობესება. წინა ფურცლებს მეტი მიზანი არა ჰქონიათ.

ეხლა ჩვენ ადვილათ შეგვიძლია გამოვიყენოთ ზემონათქვამიდან ჩვენი შემდეგი მოქმედების რიგი და წესი. რაკი კაცის ბედნიერება ქვეყანაზე შესაძლებელია, რაკი კაცს ბუნებაზე იმოდენა ძალა და გავლენა აქვს, რომ შეუძლია ამ ბედნიერების გზის შემხუთველი დაბრკოლებები მოიცილოს, რაკი ამ საქმისთვის აუცილებლათ საჭიროა ხეირიანი ცოდნა, შრომა და პატიოსანი ხასიათი, – უეჭველია, რომ ყოველ პატიოსან კაცს ჩვენი ქვეყნისთვის ეს სიკეთეები უნდა სურდეს და ყოველი პატიოსანი ჟურნალი მთელ თავის ცდას და გონებას იმას უნდა ალევდეს, თუ რა გზით და რანაირათ შეუძლია საზოგადოებას ამ ხეირიანი ცოდნის, შრომის და პატიოსანი ხასიათის შეძენა და სასარგებლოთ მოხმარება. უეჭველია, რომ ყოველი პატიოსანი ჟურნალი ნიადაგ იმ მიზანს უნდა მისდევდეს, რომ გააცნოს მკითხველი საზოგადოება დაწვრილებით ხეირიან გზას, შეაყვაროს იმას შრომა და ცოდნა, ჩაუდგას და აღზარდოს მასში პატიოსანი ხასიათი და შეაძულოს, შეაზაროს ის განხეთქილება, ერთმანეთის გლეჯა, ერთი მეორის შეუბრალებლობა, შეაზიზღოს ის შესაზიზღებელი მოქმედებები, რომელნიც ბოლოს უღებენ საზოგადო ბედნიერებას და აბრკოლებენ მის წარმატებას.

«კრებულს» ნიადაგ თვალწინ ეს მიზანი ექნება, რადგან იმან მხურვალეთ უნდა დაიმსახუროს «პატიოსანი და სასარგებლო ჟურნალის» სახელი... – რამდენათ მიაწვეს ის ამ მიზანმდღი, ეს ღმერთმა იცის: ლიტერატურული ასპარეზი ვარდებით მოფენილი როდია, ზედ სიარული და მოქმედება მეტისმეტათ ძნელია... მაგრამ, ამ სიმძნელეშიაც, «კრებული» ყოველთვის იმ აზრით ჩაიდგამს სულს და სიმხნევეს მოიმატებს, რომ მის შრომას მიზნათ საზოგადო სარგებლობა და სიკეთე აქვს...

დაიბეჭდა ჟურნალ «კრებულში», 1871 წ., №3, ხელმოუწერელია.